

6. József Attila: A Dunánál (1936)

József Attila élete

Apja József Áron (1871-1937) szappanfőző munkás, anyja Pócze Borbála (1875-1919) mosónő. József Attila hatodik gyermekként született, ekkor azonban már csak két néneje, Jolán és Eta élt. Apja 1908-ban elhagyta családját. A kisfiút a Gyermekvédő Liga 1910-ben parasztcsaládnak adta nevelésre, Öcsödre; 1912-ben tért vissza Budapestre. A Ferencvárosban szegény proletársorban éltek. Édesanyja rákban halt meg, ezután fia egész életét végigkíséri a fájdalom. Jolán férje, Makai Ödön lett az alig 14 éves fiú gyámja. 1920-ban Makóra került gimnáziumba, nyaranta munkát vállalt. 1922-ben öngyilkosságot kísérelt meg. Megismerkedik Juhász Gyulával, az ő segítségével és előszavával jelent meg első verskötete Szépség koldusa címmel. 1923-ban a Nyugat is közölte verseit. 1924-ben a szegedi egyetem magyar-francia szakára iratkozott be, innen azonban Tiszta szívvel c. verséért Horger Antal közbenjárásával eltanácsolták. A költő ősszel a bécsi egyetemen hallgatott előadásokat; megismerkedett Németh Andorral, Kassák Lajossal, Hatvany Lajossal, Lukács Györggyel. 1926-27 között Párizsban a Sorbonne előadásait hallgatta; tagja lett az anarchista-kommunista szövetségnek. 1927-ben hazatért Budapestre. 1928-ban kötött barátságot Illyés Gyulával. Rövid ideig a pesti egyetemre is járt. Kosztolányi Dezső segítő barátságát is élvezhette. 1928-tól szerelem fűzte a jómódú polgárcsaládból való Vágó Mártához, ám a lányt a szülők hosszú angliai tanulmányútra küldték, így ez eltávolította őket egymástól. 1930-ban belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Élettársával, Szántó Judittal nagy szegénységben éltek Judit kétkezi munkával keresett jövedelméből. 1932-ben Illyés Gyulával és Szimonidész Lajossal röpiratot írt a halálbüntetés ellen, szerkesztette a féllegális Valóság c. folyóiratot. Hatvany Lajos, később Hatvany Bertalan támogatta. 1931-ben a moszkvai Sarló és Kalapács szociálfasisztának bélyegezte; 1934-ben a moszkvai írókongresszusra nem hívták meg, "kihagyták" a kommunista mozgalomból, szociáldemokrata és liberális körökkel talált kapcsolatot, és antifasiszta egységfronttörekvéseket képviselt. 1935-ben pszichoanalitikus kezelője, Gyömrői Edit iránt támadt benne tragikus szerelem. 1936-ban végleg különvált Szántó Judittól. A Szép Szó egyik szerkesztője lett. A Baumgarten-alapítványból segélyt, majd jutalmat kapott (1935, 1936). Nagyon fáj (1936) című kötete sem hozta meg a várt elismerést. 1937 tavaszán szerelmes lett Kozmutza Flórába. Még az év nyarán a Siesta szanatóriumba került, ahonnan nov. 4-én néneji vették magukhoz szárszói panziójukba. Dec. 3-án a szárszói állomáson tehervonat kerekei alá vetette magát. 1938-ban posztumusz Baumgarten-díjat kapott. Méltó elismerése is ekkor kezdődött. 1948-ban életművét Kossuth-díjjal tüntették ki.

ÉLETRAJZI HÁTTÉR

Az irodalomtörténet az 1936–37-ben keletkezett költeményeket kései, összegző vagy leltárverseknek nevezi. A két év termése József Attila világszemléletének, poétikájának és poézisének kiteljesedését jelenti.

Életrajzi-eszmei háttér: Egyre erősödő betegsége, az elme kétségbeesett küzdelme a tisztánlátásért, a személyiség megtartásáért és megőrzéséért. Reménytelen küzdelem a megtartó közösségért, a társért, még akkor is, ha van magányt oldó eszmei közösség (Szép Szó), és van társ, Flóra. Fölerősödik a nemzet sorsáért való aggodás. A Szép Szó révén bekapcsolódik a kor eszmei-politikai küzdelmeibe, a népi-urbánus vitába. Ebben a küzdelemben, ezzel a háttérrel a költészet, az alkotás válik utolsó menedékké, öngyógyító mechanizmussá a tisztánlátásért és önmegőrzésért vívott harcban. Ennek jele a versek számának növekedése. A megelőző időszakokban évi 10–12 verset írt, '36-ban 37-et, '37-ben

45-öt.

Legfontosabb témakörök:

- 1.) A totalitárius rendszerek ellen írott versek: *Világosítsd föl* (1936.), *Két hexameter* (1936.) *Thomas Mann üdvözlése* (1937.), *Ős patkány terjeszt kórt...* (1937.)
- 2.) A nemzet jelenével, múltjával és jövőjével számot vető alkotások: *Hazám* (1937.)
- 3.) A létösszegző versek: Általános poétikai jellemzői, hogy a költemények nem egy gondolkodási folyamat tükörképei, leképezői, hanem ennek a folyamatnak végső eredményét, konklúzióját adják. Ebből fakad a versek hatalmas vélemény kinyilatkoztatásszerű volta. *Tudod, hogy nincs bocsánat* (1937.), *Karóval jöttél...* (1937.), *Talán eltűnök hirtelen...*(1937.)

ELEMZÉS

A vers a költő életének kései időszakában, 1936-ban keletkezett. A világban ekkor zajlott a fasizálódás. József Attila világosan felismerte az elidegenültség állapotát és a magyarázatot az adott társadalmi viszonyokban lelta meg. Ekkori éveiben sokkal kiegyensúlyozottabb: cselekvő embernek érzi magát. Az 1936-ban induló meg a Szép Szó c. lap a költő számára is szerkesztői állást biztosított. 1936 könyvhetére a Szép Szó különszámot jelentetett meg. A kötet címe: Mai magyarok régi magyarokról. Ezt a kötetet vezeti be József Attila A Dunánál c. verse.

A Dunánál c. vers nagyszabású kompozíció, mely nagy konstruktív képességet igényel. Az eszmélés verse: a felismert törvényszerűségek határozzák meg a költő személyes és társadalmi célkitűzéseit. A vers 3 nagy egységből áll, ezek 1-1 témát, tételt fejtenek ki. Egyedül a költő személye az, amely összetartja a részeket. A szerkezetet az idő határozza meg, s megjelenik az ún. bergsoni időszemlélet. Azaz a valóságos objektív idő és az emlékekben élő szubjektív idő- a Duna hullámozó tömege az, amely összekapcsolja a múltat, a jelent és a jövőt.

Alaphelyzet: a költő a Duna-parton szemlélődik.

A vers témája a folyóparton szemlélődő költő gondolatai. József Attila a víz folyására asszociálja gondolatait.

A vers három szerkezeti egységre tagolható, melyet a költő az egységek megszámozásával is jelöl. A köztük lévő logikai szál a víz folyása, vagyis az élet szüntelen folyása. Az első részben egy szentenciaszerű leírást olvashatunk, mely a vers alaphelyzete. A költő szemlélődik a Duna-parton. A látvány az idő folytonosságának képzetét kelti. A folyó hullámai jelképezik a történelemet, az eső a múltat idézi meg. A költő A történelem folyamával érzi egynek magát. Az első részben az érzékelés síkján a múltat hömpölyögtető Dunát is saját testeként fogadja el. ("Mintha szivemből folyt volna tova...") A Duna a költő konkrét és elvont jelképeinek sajátosságait egyesíti. Nemcsak egy folyó, a magyarság és a közép-európai népek folyója, hanem a közös történelemnek is tanúja. A víz-képzet motívumával már találkozhattunk Babits Mihály In Horatium című versében (nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba).

A Duna 1936-ban már a kelet-közép-európai népek hazájának jelképe évtizedek óta. Egy évszázaddal korábban Eötvös József "honnom könnyé"-nek nevezte, s szimbólumértékét Ady teremtette meg olyan verseiben, mint pl.: A Duna vallomása, Magyar jakobinusok dala. Ady történelmi látomásai a kor eszméi nélkül elképzelhetetlenek: a soknemzetiségű térség összefogásáról álmodoztak, s a terv egyre inkább utópia lett a század folyamán. József Attila szinte közvetlenül kapcsolódik Adyhoz.

Az I. rész egységét a Duna-metafora biztosítja. Látjuk: a költő bent van a tájban, s a táj benne; részese a történéseknek s szemlélője is. A folyó, a térség jelképe vízszintesen hömpölyög, az eső (a múlt) függőlegesen mozog. A horizontális és vertikális síkok metszetében ott ül a szemlélődő ember. A klasszikus gondolati versek építkezésének megfelelően képi síkról indítja a gondolatsort. A költemény a közvetlen környezet, a rakodópart lépcsőjéről szemlélt folyó látványával kezdődik. A vers indításában ott lappanganak a pszichoanalízis körülményei, a belső vívódás képei: „*sorsomba merültem*”, „*szívem zavaros*”. A messziről áramló víz a múltat, az idő folytonosságát idézi fel, s a folyó hullámai a költő belső világában a történelemmel. Az eső a múlttal válik eggyé, s egyben előkészíti a 3. részben közvetlenül megfogalmazott politikai programot: az embernek szembe kell néznie a történelmi idők zaklató kérdéseivel.

A Duna mozgásában emberi mozdulatok is keverednek: ezeket a munkákat férfi végzi, s mellette feltűnik egy gyöngéd nő alakja is. Az anya-nő alak konkrétabb (a költőnek valóságos apa-émléke nem is lehetett). A férfi csak a vágyott teljesség részeként jelenik meg – éppígy csak sóvárgott emlékről ír a harmadik részben:

“Anyám szájából édes volt az étel,
apám szájából szép volt az igaz.”

Egy képzettársítás kapcsolja össze az anya munkáját és a Duna tevékenységét. A víz folyásáról a mosónők fárasztó munkája jut eszébe, majd leszűkíti édesanyjára a kört:
„S mint édesanyám, ringatott, mesélt s mosta a város minden szennyését.”

A hullámozó, ringató mozgás élményi hatását a verssorok szótagszáma és a rímek elhelyezése alátámasztja. A verssorok váltakozva 10 vagy 11 szótagból állnak, míg a rímek keresztírmek:

„A rakodópart alsó kövén ültem,(a) néztem, hogy úszik el a dinnyehéj. (b) Alig hallottam,
sorsomba merültem, (a) hogy fecseg a felszín, hallgat a mély.” (b)

A negyedik Duna-hasonlatában is szerepel egy anya, ám ez a kép szomorú hangulatú, ugyanis a folyóvízen (anya) ringatózó hullámokat (gyerekek) disszonánsan ábrázolja. A hasonlat záró képe a "sírköves, dülöngő temető" valószínűleg a költő édesanyja elvesztése miatt érzett fájdalmát fejezi ki. József Attilát élete során végigkísérte édesanyja halála, mellyel párhuzamosan műveiben is megjelenik az anya.

A II. részben ugyanerről a Dunáról ősei jutnak eszébe. A második rész elvont gondolat megjelenítése, a múlt megidézése. A válaszokat fogalmazza meg, a korábbiakban felmerült kérdésekre. Az ember tudatában a múlt és a jelen összekapcsolódik. Az emberi agy a jelenben észlel dolgokat, a múltból már ismert képekhez kapcsolja azokat. A jelen embere csak a „százezer ős” tapasztalatát elsajátítva és felhasználva munkálkodhat, az ősök küzdelmei pedig a jelen emberének erőfeszítéseiben nyerik el értelmüket. A megértést kifejező igei állítmányok folytonosan visszatérnek a szövegben: *meglátok, tudunk, érzem, emlékezem*. A bergsoni emlékezet-felfogás érvényesül ezekben a mondatokban, mely szerint minden egyes pillanatban benne van nemcsak a saját, hanem őseink egész múltja is. A múlt a lélek, a jelen a test, az emlékezés pedig a lélek hatása a testre.

A Duna magánban hordja őseit. Az ősök behatárolják a mai emberek életét, minden ember magával hozza ősei gondolatait. Ez a rész disszonanciára, ellentétekre épül:

„Egy pillanat s kész az idő egésze”

„öltek, öleltek”

„Tudunk egymásról, mint öröm és bánat. Enyém a múlt és övék a jelen.”

Ellentétpárokból építkeznek, az ember és az emberiség, a múlt és jelen összefüggései tárulnak fel.

Ósi és modern emberpár képét rajzolja meg, s leginkább a harmónia megteremtésének programját jeleníti meg. Amikor a termékeny anya képe ismét látható, a Duna sodrában az élet folyása is érzékelhető lesz, s a teljesség a dülöngő temetővel teremődik meg. A temető-motívumból következik a második részt átfogó gondolat: az ősökkel való együttlékezés. Apáinkat az élet fenntartása felőrölte, s mégis van valami, amit ők látnak jobban, mert életükben közelebb kerültek az anyagi léthez, s azóta anyaggá bomolva az elmúlás tényét is megélték.

Ezek az ellentétes fogalmak a költő személyében válnak egységessé. A költő tartja jelen esetben a kapcsolatot a múlt és a jelen, az ősök és a mai emberek között.

A III. részhez kapcsolódik az előző rész, ugyanis a II. részben tapasztaltakat saját sorsában vezeti le. A költőben benne él apja és anyja is.

A környezet a költő számára vagy idegen, amelyet kívülről jelenít meg, vagy eggyé válik vele. A távolság megszüntetésének vágya, a kozmoszban való feloldódás élménye gyakran jelenik meg verseiben egyszerre. A külvilággal való összeolvadás ambivalens érzése egész költészetében fellelhető. A költeményeiben a világ szinte “kínálja magát”, tehát nem passzív. Az ember és a világ kapcsolatában mindig kölcsönös mozgás figyelhető meg.

A költő A Dunánál c. versében a történelem folyamával érzi egynek magát. Az első részben az érzékelés síkján a múltat hömpölyögtető Dunát is saját testeként fogadja el. (“Mintha szivemből folyt volna tova...”) Keleti filozófiák hatása is jelen van: a világmindenség egyetlen szubsztanciából bontakozott ki, hogy majd minden ismét eggyé olvadjon. A versben az egyéni létet leszűkíti az össejtig majd kitágítja a végtelen világig.

A III. rész hangvétele magasztos, ünnepélyes hiszen ódáról van szó. Ezt a hatást a hősök felsorolása és az indulatos hangvétel támasztja alá.

A költő végkövetkeztetése, hogy mivel mindannyian rokonok vagyunk a Duna mentél élő népekkel, ideje viszonyaink rendezésére. A költő e felismerést a kép társadalmivá tágulásával fejezi ki:

„... Én dolgozni akarok. Elegendő harc, hogy a múltat be kell vallani. A Dunának, mely múlt, jelen s jövő, egymást ölelik lágy hullámai. A harcot, amelyet őseink vívtak, békévé oldja az emlékezés s rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk; és nem is kevés.”

A költő személyisége az, ami összetartja az időt. Őbenne férnek meg az egymással szemben álló történelmi alakok is. A költő azt állítja, hogy az élő embernek tudomásul kell vennie a múltat, viselnie kell dicsőt és dicstelent. A bevallás azt jelenti, hogy elutasítjuk a felejtést, de a számonkéréseket is(!). A bevallás folytonos emlékezés, és nem ürügy a régi háborúságok felszítására. Az emlékezés békévé oldja a harcot, és csak az emlékezés oldhatja békévé. Csak a megváltott emberiség tudja vállalni és rendezni a múltját.

Harmadik részben tehát szintézist alkot: levonja a tanulságokat, leírja a jelen és a jövő feladatait. Nagyobb ívű mondataiban a költő levonja a tanulságot a jövő számára. Ehhez azonban az szükséges, hogy először saját múltját vegye birtokba, majd érezze magában minden őse életét. Átéli az emberiség történelmét, nemzetének és a Duna-völgyi kis népeknek

a sorsát is. A jövő parancsa szerinte nem más, mint a megbékülés, ehhez azonban előbb a múltat kell bevallani, a beláthatatlanul sok szenvedésért pedig csak a „szelíd jövő” kárpótolhat.

A szemlélődő ember eljut a múlt felidézésén, értékelésén át a jelenhez, s azon túl is a jövőhöz. A múlt értékelése segíti a felismerésben: az ősei tapasztalatai élnek benne, s neki ezt fel kell használnia. Megjelennek szülei, akikről idilli képet fest, amilyennek látni szeretne volna őket kisgyermekként. A Duna-allegória az összetartozás, az összefogás szükségességét fejezi ki. Fontos, hogy a költő nemcsak önmagáról beszél, hanem kortársairól is szól. Hiszen a feladat közös, csak összetartással sikerülhet rendezni végre közös dolgainkat. Ez a „mi-tudat” megjelenése. A vers záró sorai a mai napig aktuálisak.

A Dunánál az óda klasszikus műfajának modern változata. Az óda Pindarosz óta élő hagyományának megfelelően építi fel versét. Először odafordul tárgyához, majd kinyilvánítja a felfogását róla, végül pedig levonja a következtetést a helyes magatartással kapcsolatban.